

DEDE KORKUT KİTABINDAKİ BAMSİ BEYREK İLE ANADOLU'DA ANLATILAN BEY BÖYREK HİKAYELERİ VE MASALLARI ÜZERİNE MOTİF BAKIMINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

Ömer YILAR*

Her milletin kültür tarihinde geçmişine ışık tutan eserleri vardır. Türk kültür tarihinde bu noktada ele alınacak pek çok numune bulunmasına karşılık bunlardan en önemlisi ve rağbet göreni Dede Korkut Kitabı'dır.

Dede Korkut Kitabında yer alan on iki hikâyeden üçüncüsü "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu" dur. Bu hikâyeye, konusunun güzelliği ve zenginliğinin yanında taşıdığı motiflerin fazlalığı yönünden de mühim bir yere sahiptir.

Bu güne kadar yapılan bir çok derlemeden anlaşılacağı üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, zaman ve çevreye göre muhtelif şekiller alan hikâyeye, bazen ilk destani vasfını korumuşsa da çoğunlukla masal mahiyetini almıştır.¹

Pertev Naili Boratav, halk hikâyelerinin konularından bahsederken Bamsı Beyrek hikâyesini en eski mevzulardan biri olarak niteler.² Yine Boratav, Dede Korkut Kitabında yer alan bu hikâyenin, kitabın telif tarihinden önce halk arasında anlatıldığını şu cümlelerle özetlemektedir: "Bugün için tesbit edebildiğimiz en eski mevzu da Beyrek (bugünkü şekliyle Bey Böyrek) mevzuudur. Ana hatlarıyla bu hikâyenin mevzuunu Dede Korkut Kitabı'nda buluyoruz. Fakat Anadolu'daki halk hikâyelerine Dede Korkut Kitabı'ndan değil, Dede Korkut Kita-

bı'na ve Anadolu dışındaki bazı Türk zümrelerindeki (Kara Kalpaklar, Kırgızlar gibi) varyantlarına kaynak olmuş daha eski bir rivayetten geçmiş olmak icabeder. Beyrek ismine, Oğuz kahramanlarının isimlerini veren başka metinlerde de rastlıyoruz. Anadolu'daki Bey Böyrek rivayetlerinde ise, manası bilinmeden, Beyrek'in memleketi olarak hep Oğuz-ili zikrolunur. Şu halde Beyrek mevzuunu, Dede Korkut'un telif tarihi olan XV. asır başlarından çok daha evvelle çıkarmak mümkün oluyor."³

Bu konuyla ilgili bir çalışma yapan Metin Ekici, Bey Böyrek hikâyesinin oluşumunu şu cümle ile anlatmaktadır: "Bey Böyrek hikâyesi Dede Korkut hikâyelerinden Bamsı Beyrek hikâyesinin ve diğer Dede Korkut hikâyeleriyle bazı masal ve hikâye unsurlarının birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir."⁴

Çalışmamızda Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek hikâyesi ile Anadolu'da halk arasında anlatılagelen Bey Böyrek hikâyesini karşılaştırmaya çalıştık. Bunu yaparken de bu güne kadar yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak daha geniş bir örneklem gurubu kullanmakla birlikte, benzer ve farklı noktaları daha somut olması açısından bir tablo ile netleştirmeye çalıştık.

İlk bakışta halk arasında anlatılan

* Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Doktora Öğrencisi.

Bey Böyrek hikâyesi ile Dede Korkut kitabında yer alan Bamsı Beyrek hikâyesi arasında konu bakımından büyük ölçüde farklılıklar bulunduğu izlenimi edinilmektedir. Ancak motifler bazında yapılan karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan tablo, benzerliklerin daha fazla olduğunu göstermektedir.

Bilindiği gibi özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren anlatım esasına dayalı türler üzerinde yapılan çalışmalarda motif araştırmaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle öncelikle, batı dünyasından başlayan ve ülkemizde de yankı bulan motif kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

Masal araştırmacılarından Max Lütchi, motifin hikâye etmenin en küçük unsuru olduğunu ve bu unsurun geleneksel olarak hikâye etme şeklinde muhafaza edilen bir gücünün mevcut olduğunu belirtir. Veselovski'ye göre motif, hikâyenin parçalanmayan en küçük parçasıdır.⁵

Goethe, edebi motifi, "insan dehasının tekerrür etmiş ve edecek olan fenomenleri" olarak tanımlar. W. Fleming'e göre "olayın akışına yön veren impulslar-içtepiller", J.Korner'a göre ise, "edebi konunun ilk ve tek bir parçası" olarak tanımlanmıştır.⁶

Rus formalistlerinden B.Tomachevsky'ye göre farklı eserlerde tekrar tekrar karşımıza çıkan bölünmez, parçalanmaz tematik üniteler motif olarak adlandırılır.⁷

Muhan Bali, halk hikâyesinde motifi şöyle tanımlamıştır: "Muhtelif halk hikâyelerinde tekrarlanan ve hususi bir mana ifade eden hikâye unsurlarına motif diyoruz."⁸

Ali Berat Alptekin, halk hikâyeleri üzerinde yaptığı, motif araştırmalarını içeren eserinde motifle ilgili olarak şu çarpıcı sonuçlara varmıştır: "Halk nes-

rinde motif olabilmesi için olağanüstülüğün olması gerekmektedir... Eğer halk hikâyesi masal kaynaklı ise motif yönünden zengin, değilse motif itibarıyla zayıf kalmaktadır."⁹

Bütün bu tanımlardan anlaşılacağı üzere motif, edebi eserlerde benzer şekillerde vurgulanan ve insanların zihninde kalıcı izler bırakan en küçük anlatım şifreleridir. Öyle ki bu şifreler bir araya getirildiğinde olay örgüsü benzer metinlere aşına olanlarca anlaşılabilir olur.

Bu düşünceden hareketle Muharrem Ergin tarafından yayımlanan Dede Korkut Kitabındaki şekliyle¹⁰ Bamsı Beyrek hikâyesinden 26 motif tespit edilmiştir. Bu motifler, çalışmada kullanılan 23 sözlü varyantta taramıp bir tablo oluşturulmuştur. Belirlenen motifler tablonun sol baş tarafında bulunan ilk sütunda, varyantlar da en üstteki satırda sıralanmıştır. Bu karşılaştırmada yer alan motifler ve varyantlar hakkında açıklayıcı bilgiler aşağıda sıralanmıştır.

Ayrıca tabloda bulunan "x" işareti, bu motifin hangi varyantta yer aldığını belirtmektedir. Böylece elde ettiğimiz tablodan, hangi motiflerin daha ağırlıklı olarak işlendiğini, hangi motiflerin halk anlatmalarında bulunmadığını bundan hareketle halk arasında anlatılan hikâyeler arasında benzerlik bulunup bulunmadığını veya hangi yönlerden benzerlik bulunduğunu görmek kolaylaşacaktır.

Çalışmamızda kullandığımız, aşağıda açıklayıcı bilgiler verdiğimiz ve tabloda da aynı numaralarla belirttiğimiz 23 sözlü varyanttan ilk 18'i Saim Sakaoğlu'nun "Dede Korkut Kitabı"ndan,¹¹ 19. varyant bir lisans tezinden¹², 20-21. varyantlar Pertev Naili Boratav'ın "Folklor ve Edebiyat" isimli eserinden¹³ ve 22-23 numaralı olanlar Bilge Seyidoğlu'nun "Erzurum Masalları"ndan¹⁴ alınmıştır.

Ayrıca incelemede esas aldığımız

Tabloda kullanılan 21 sözlü varyant hakkında kısa bilgiler:

<i>Derleme Yeri</i>	<i>Derleme Yılı</i>	<i>K.Kişinin D.Tarihi</i>	<i>K.Kişinin Cinsiyeti</i>
1. Erzurum (Horasan)	1973	1927	Kadın
2. Erzurum (Pasinler)	1965	?	?
3. Erzurum (Umudum)	1980	1921	Erkek
4. Erzurum (Topalçavuş)	1977	1907	Kadın
5. Erzincan (Çayırh)	1973	1933	Kadın
6. Urfa	1976	1956	?
7. Sivas (Şarkışla)	1990	?	Kadın
8. Sivas (Şarkışla)	1995	1929	Erkek
9. Kayseri (Fettahdere)	1989	1932	Erkek
10. Kayseri(Akmesçit)	1988	1947	Kadın
11. Konya (Ilgın)	1990	1937	Erkek
12. Konya (Ilgın)	1992	1924	Kadın
13. Konya (Akşehir)	1994	1940	Erkek
14. Konya (Karatay)	1994	1935	Erkek
15. Afyon (Emirdağ)	1989	1934	Erkek
16. Afyon (Emirdağ)	1989	1933	Kadın
17. Zonguldak	1996	1939	Erkek
18. Kayseri(Develi)	1969	1909	Erkek
19. Konya (Karapınar)	1973	1888	Kadın
20. Beyşehir	1934	1894	Erkek
21. Konya	?	?	Kadın
22. Erzurum	1967	1912	Kadın
23. Erzurum	1967	1897	Kadın

anlatmaların türü konusunda bir belirsizlik olduğunu belirtmekte fayda görmekteyiz. Bu konuda ayrıntıya girmek çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Ancak bizim de bu çalışmada genel olarak Bey Böyrek Hikâyesi olarak adlandırdığımız anlatmalar, kimi zaman masal, kimi zaman hikâye, bazı çalışmalarda ise Bamsı Beyrek hikâyesinin varyantı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵

Hikâyelerin başlıkları (adları) genellikle olay kahraman veya kahramanlarının adları ile özdeşleşmiştir. Öyleki bizim incelediğimiz anlatmaların büyük çoğunluğu “Bey Böyrek” bağlığını taşımaktadır. Bunun yanında şu başlıklar da kullanılmıştır: Bengiboş, Bengilboş, Bag Bögrek, Bay Böyrek, Bâ Börek-Dengiboş, Bâ Börek, Beğ Beyra ile Bengiboş,

Bağ Böyrek, Bey Beyrek, Beğ Börek’le Karatay, Beğ Börek ile Benliboş, Akkavak Kızı. İncelenen metinlere bu isimlerin anlatıcı veya derleyenler tarafından verildiği sanılmaktadır.

Şimdi de tabloda sol tarafta ilk sütunda sadece numaralarını yazdığımız ve mukayesede esas aldığımız Dede Korkut Kitabı’ndaki Bamsı Beyrek destanından tespit edilen 26 motifi sırasıyla veriyoruz:

Tabloda kullanılan motifler:

1. Çocuksuzluk (zürriyetsizlik)
2. Beşikkertme
3. Dua neticesinde çocuk sahibi olma
4. Adsız çocuk
5. Ad verme merasimi
6. Yardımcı at
7. Kuvvetli kadın

8. Aşk imtihanı
9. Kıyafet değişme
10. Dünür olma
11. Kıskanç erkek kardeş
12. Evlenme şartları
13. Formülistik sayı: 40
14. Esir olma
15. Ölüm sembolü kanlı gömlek
16. Hain arkadaş
17. Yas
18. Sembolik renk: siyah
19. Sevgilinin başkasına verilmesi
20. Yardımcı tüccar
21. Yardımcı kiral kızı
22. Kahramanın geri dönüşü
23. İbadet
24. Kötülerin zor duruma düşmesi
25. Çok eşle evlenme
26. Mutlu son

Yukarıda sıraladığımız bilgiler sonucunda yaptığımız karşılaştırmada aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ:

Tabloda görüldüğü üzere Bamsı Beyrek hikâyesi ile Anadolu'da anlatılan Bey Böyrek hikâyeleri arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu sonuç bize Anadolu'da anlatılan Bey Böyrek hikâyeleri ile Dede Korkut Kitabı'nda bulunan Bamsı Beyrek hikâyesinin aynı kaynaktan beslendiğini göstermektedir. Bunun yanında 2-3-11-15-16 numaralı 5 motifin incelemeye esas aldığımız anlatımların hiç birinde yer almaması sözlü anlatı-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1	X	X	X		X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X		X		X	X		
2																							
3																							
4	X	X	X		X	X	X	X	X			X	X	X	X	X		X		X	X		
5	X	X	X		X	X	X	X	X			X	X	X	X	X		X		X	X		
6	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
7	X	X	X	X	X	X	X		X		X			X	X	X		X	X	X	X		
8	X	X	X	X	X	X	X		X		X			X	X	X	X	X		X	X	X	X
9	X				X		X		X	X	X				X				X	X			
10	X		X		X		X				X			X				X		X			X
11																							
12	X		X		X		X		X					X				X	X		X		X
13	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X
14			X		X		X	X	X	X	X	X		X		X		X	X	X	X		
15																							
16																							
17	X						X		X	X	X			X	X	X		X		X	X		
18											X			X	X	X		X		X			
19	X		X		X		X	X	X	X	X	X		X	X	X		X	X	X	X		
20	X		X		X		X	X	X	X				X	X	X		X	X	X	X		
21	X		X		X		X	X	X	X	X	X		X	X	X		X		X	X		X
22	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
23		X										X	X		X	X		X					
24	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
25	X		X	X	X		X	X	X	X	X	X		X	X	X		X		X	X		X
26	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

mın ve halk muhayyilesinin işleyişinin bir tezahürü olsa gerektir.

Tablonun 26. satırına bakıldığında görüleceği gibi bütün hikâyeler “mutlu son” motifi ile nihayet bulmaktadır. Bu sonuç bize Türk halkının destan ve hikâyeye yaratıcılığı hakkında önemli bir ipucu vermektedir.

Bilindiği gibi halk arasında yazıya geçirilmeden, dilden dile yayılarak anlatılabilen hikâyeler zaman içinde pek çok değişikliğe uğrarlar. Bizim yaptığımız bu karşılaştırmada da bu faktörü tabodaki sütunlar açıkça göstermektedir. Başka bir deyişle tablodaki sütunlar arasındaki değişiklikler, sözlü olarak yazılan hikâyelerdeki insan faktörünün ortaya koyduğu farklılaşmayı göstermektedir.

Bütün bunların yanında gerek Bamsı Beyrek hikâyesindeki motiflerin halk arasında anlatılan Bey Böyrek hikâyelerinin büyük çoğunluğunda yer alması gerekse bu anlatımların motif bakımından birbirleriyle olan benzerliği, bu hikâyelerin aynı kaynaktan beslendiğini göstermektedir. Ancak, Anadolu’da halk arasında anlatılan Bey Böyrek hikâyelerinin Dede Korkut hikâyelerinden mi kaynaklandığı veya ona kaynaklık mı ettiği konusunda kesin bir hüküm vermek bugün için mümkün değildir.

Çalışmamızda dikkatimizi çeken önemli noktalardan biri hatta en önemlisi de anlatım esasına dayalı türler içinde olay örgüsünün zamanla çok büyük değişikliklere uğrasa da motiflerin bu durumdan fazla etkilenmemesidir. Bu yüzden, anlatım esasına dayalı türlerde zamanla pek çok unsur yüzünden (anlatıcı, çevre v.b) bir metnin olay örgüsü değişe-

bilir, tamamen ortadan kalkabilir fakat kalıcı olan motiftir diyebiliriz.

NOTLAR

¹ P.Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, İstanbul, 1991. Adam Yay. s. 141

² P.Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, İstanbul 1988. Adam Yay. s.40

³ Boratav, a.g.e. s.41

⁴ Metin Ekici, Dede Korkut Hikâyeleri Tesiriyle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri, Ankara, 1995. Atatürk Kültür Merkezi Yay. s.11

⁵ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar, Ankara, 1975. Atatürk Üniversitesi Yay. s.83

⁶ Metin Karadağ, Erzurum ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar, Erzurum, 1984. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (Basılmamış doktora tezi) s. 84

⁷ Ensar Aslan, Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma, Diyarbakır, 1990. Dicle Üniversitesi Yay. s.43

⁸ Muhan Bali, Ercişli Emrah ve Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi, Ankara, 1973. Atatürk Üniversitesi Yay. s. 206

⁹ Ali Berat Alptekin, Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Ankara 1997, Akçağ Yay. s.297-298

¹⁰ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1981.

¹¹ Saim Sakaoğlu, Dede Korkut Kitabı İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I, Konya, 1998, Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Yay. s. 247-444

¹² Saim Sakaoğlu, Dede Korkut Kitabı İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar I, Konya, 1998, Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Yay. s. 247-444

¹³ P.Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, İstanbul, 1991. Adam Yay. s. 147-159, 199-206.

¹⁴ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Masalları, İstanbul, 1999, Erzurum Kitaplığı: 11, s. 61-74.

Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar, Ankara, 1975, Atatürk Üniversitesi Yay. s. 191-201

¹⁵ Bu çalışmada kullanılan metinlerden bazıları nazım-nesir karışımı olmakla beraber çoğunlukla sadece nesir olarak anlatılmıştır. Metinlerin yer aldığı kaynaklar bu metinleri masal, hikâyeye, Bamsı Beyrek hikâyesinin varyantı veya Türkiye anlatımları şeklinde sunmaktadırlar. Bu konuda bilgi için önceki sayfalarda zikredilen kaynaklara bakılabilir.